

MONOGRAFIES I RECERQUES

Utilitat i obrerisme a la Catalunya del segle XIX (1868-1898)*

Eduard Pagès Ruiz

HISTORIADOR

ABSTRACT

Aquesta tesi doctoral demostra la influència que l'ètica utilitarista va exercir en l'anarquisme català a partir de la Primera Internacional. Per als anarquistes el concepte d'utilitat pública va ser l'argument que repetiren constantment per a reclamar la revolució social. Fins i tot un periòdic obrer, *La Revista Social*, va publicar el text clàssic utilitarista del baró D'Holbach, *La moral universal*, com a guia ètica per als treballadors.

Paraules clau: utilitarisme, anarquisme, català, Primera Internacional, treballadors.

ABSTRACT

This doctoral thesis demonstrates the influence that the utilitarian ethics exerted in the Catalan anarchism from the First International. For the anarchists the concept of public utility became the argument that repeated constantly to demand the social revolution. Even a working newspaper, *La Revista Social*, published the classic utilitarian text of Baron D'Holbach, "The Universal Moral", to serve as ethical guide for the workers.

Key words: utilitarianism, anarchism, catalan, First International, workers.

---

* Article resum de la tesi doctoral del mateix títol llegida a la Universitat de Barcelona el juny del 2007. Consultable en línia a Internet <http://www.tesisenxarxa.net>

L'arribada de la Primera Internacional a Barcelona va difondre l'anarquisme entre els obrers industrials catalans, un anarquisme, com ha dit Josep Termes, «tenyit de Bakunin».¹ La revolució en el pensament obrer que això representà es palesa clarament en els principals periòdics obrers d'aquells anys, essencialment *La Federació* i *La Revista Social*, els quals ompliren pàgines i més pàgines amb consignes sindicals, principis d'antiestatisme, d'apoliticisme, circulars de l'Associació Internacional de Treballadors (AIT), polèmiques amb el marxisme, i constants anuncis de liquidació social i d'organització d'una futura societat lliure de l'explotació de l'home per l'home.

Amb l'ebullició anarcosindicalista de fons, i fent un repàs a altres aspectes de la vida quotidiana de l'obrer català del darrer terç del segle XIX, la tesi que ara resumim se centra a demostrar com aquell anarquisme inicial va estar tenyit també d'utilitarisme, presència fins ara passada per alt però que, en canvi, com podrem veure, anirà apareixent com un element clau en tot el discurs obrerista, sigui tant per denunciar la injustícia de la societat burgesa com per concebre l'organització social ideal del futur.

L'utilitarisme es desenvolupà al llarg del segle XVIII a la França il·lustrada amb autors com Helvetius o De Holbach, però fou el britànic Jeremy Bentham (1748-1832) qui, recollint aquell llegat i el dels moralistes anglesos, donaria forma a la doctrina, que posteriorment revisaria el seu deixeble John Stuart Mill (1806-1873).

Aquells primers utilitaristes, burgesos reformistes, volien aconseguir la felicitat més gran per al màxim nombre de persones esforçant-se en accions útils i rebutjant-ne les inútils, i seguïen la norma ètica, o regla d'or com la qualificà Stuart Mill, de comportar-se amb els altres com hom voldria que es comportessin amb ell. L'utilitarisme és una ètica teleològica, ja que mesura les accions pel plaer (o per la felicitat, o per la utilitat) final que produeixen, considerant per descomptat que les persones desitgen sempre el plaer i la felicitat i rebutgen el dolor i les penes. Molt breument, l'utilitarisme jutja com a bo tot allò que és útil a la majoria i dolent tot allò que és socialment inútil.

---

¹ Josep TERMES, «La Primera Internacional i els primers nuclis obrers de Barcelona», dins J. TERMES, *Històries de la Catalunya treballadora*, Barcelona, Editorial Empúries, 2000, p. 63-72.

Un bon exemple d'utilitarisme social clàssic el podem trobar en els projectes cooperativistes i humanitaris de Robert Owen, a qui el mateix Bentham ajudà econòmicament per tal de fer-los realitat. Owen i els seus deixebles —entre els quals, els fundadors de la societat cooperativa de Rochdale— compartiren el principi de la felicitat més gran per al màxim nombre, i exportaren el model cooperatiu arreu d'Europa, model en el qual tant s'inspirà el cooperativisme el català, com veurem més endavant.

Utilitarisme anarquista

Partint d'aquell utilitarisme d'arrel burgesa adoptat pel socialisme utòpic i cooperativista, els internacionals feren un pas endavant. En el Congrés Obrer de Barcelona de 1870 l'anarquisme extremà el discurs i negà que el cooperativisme fos un mitjà directe d'emancipació de la classe treballadora, ja que només era capaç de realitzar l'emancipació d'una mínima part dels obrers. Es rebutjava el cooperativisme paradoxalment per raons utilitaristes, ja que no era útil al màxim nombre.

Com encertadament va dir Friedrich Engels, «aun cuando Bentham posee una escuela bajo la burguesía radical, sólo el proletariado y los socialistas han logrado hacer algún progreso a partir de él».² En aquest sentit, els internacionals catalans se serviren de l'utilitarisme però l'estiraren fins a un punt revolucionari que hauria estat impossible d'acceptar pels burgesos il·lustrats. L'utilitarisme fou l'arma ideològica de l'anarquisme català en la seva lluita contra la burgesia vuitcentista aferrada al pol contrari de l'ètica i l'estètica, el romanticisme. Un romanticisme, el de les classes dirigents catalanes, resistent i reticent als nous corrents positivistes europeus, que s'allargà de manera anacrònica durant tot el segle XIX, fins a l'adveniment del modernisme i el noucentisme. La causa d'aquell perllongament, ha dit Norbert Bilbeny, es trobaria en el caràcter historicista del catalanisme, així com en «la precarietat dels mitjans culturals, insuficients per a rebre la producció estrangera, i en la inadequació llegendària del medi polític per a assimilar-la».³

---

² Citat a Josep M. COLOMER, *El utilitarismo. Una teoría de la elección racional*, Barcelona, 1987, p. 49.

³ *Entre Renaixença i Noucentisme. Estudis de filosofia*, Barcelona, p. 23.

A partir del Congrés Obrer s'intensificà la tasca doctrinal iniciada pels federats internacionals entre el proletariat català a través de la premsa, i va ser aleshores quan les tesis utilitaristes van aparèixer reiteradament per donar suport a la veritat dels arguments i de les crítiques anarquistes que es publicaven. Posem-ne uns quants exemples.

Quan, repetidament, els redactors de *La Federación* manifestaven la necessitat de liquidació social ho feien perquè l'organització social burgesa «*está fundada en la injusticia, supuesto que el trabajador, el ser más útil y digno, está supeditado al capitalista, y a todos los demás explotadores*».⁴

La moral burgesa, segons els anarquistes, era individualista i mancada de solidaritat entre les persones. Mentre no s'arribés a la nova organització social on regnaria la solidaritat i l'ajuda mútua, es feien necessàries accions i sacrificis que reduïssin l'egoisme imperant, i tots els sacrificis «*que nos imponamos deben tener un fin práctico y útil*».⁵

L'anarquisme culpava l'Església de ser la gran aliada de la burgesia, i la titllava poc menys que d'hipòcrita perquè demanava resignació al poble mentre que l'opulència de la jerarquia eclesiàstica era manifesta i ofensiva. Si es tractava, doncs, de denunciar la doble moral religiosa, s'utilitzava un altre cop l'argument utilitarista, com quan en ocasió de les «*ridículas manifestaciones*» del Corpus Christi es dilapidava el diner arrencat «*a costa del hombre más útil de la sociedad...*»⁶, lògicament, del treballador.

En lloc de qualsevol religió l'anarquisme propugnava un ateisme de caràcter positivista i utilitari. És a dir, negaven per inútils les discussions sobre hipotètiques divinitats, admetent només la figura de Jesús sota el punt de vista dels fets i dels resultats. Qualsevol altre tipus de controvèrsia al seu voltant era descartada, «*porque no tenemos el tiempo de sobras, para emplearlo tan inútilmente*».⁷

Un altre camp fonamental a transformar per la revolució anarquista era l'educació del poble. L'ensenyament s'havia de veure lliure de tot el fanatisme religiós i de les matèries innecessàries que aleshores s'hi donaven. Per això, l'any 1872, la Federació Barcelonense de la Internacional

---

⁴ *La Federación*, 79, 19/2/1871, p. 2-3.

⁵ *La Federación*, 30, 20/02/1870, p. 2.

⁶ «El Corpus Christi», *La Federación*, 97, 25/06/1871, p. 4.

⁷ «El redentor del mundo», *La Federación*, 71, 25/12/1870, p. 1.

acordava obrir una nova escola per a famílies obreres on s'havia d'impartir una «enseñanza revolucionaria, positivista y útil, tal como la necesitamos los trabajadores»,⁸ incloent-hi les dones, ja que aquella escola anava molt especialment dirigida a impartir «la enseñanza más útil y revolucionaria, a nuestras hijas, hermanas, esposas, etc.».⁹

Però l'educació del proletariat no havia de limitar-se únicament a l'ensenyament impartit a les escoles. També l'art, es deia clarament, tenia una funció didàctica, fins i tot ètica, de millorar la condició de la persona, «guiándole hacia el bien, haciéndole amar y sentir lo que es justo, y rechazar lo que no lo sea».¹⁰

Enlloc com davant d'una obra d'art es pot exemplificar millor la diferència d'estètica i de pensament entre utilitarisme i romanticisme. Els romàntics hi buscaven la bellesa, mentre que els utilitaristes cercaven la utilitat de la producció artística. Com Bertrand Russell va dir, «el cuc de terra és útil, però no és bell; el tigre és bell, però no és útil. Darwin (que no era un romàntic) lloava el cuc de terra; Blake [que sí que ho era] lloava el tigre».¹¹ Per aquest motiu, imbuïts d'utilitarisme, els anarquistes rebutjaren l'estètica romàntica amb la qual s'identificava la burgesia. Les persones col·locades davant d'una obra d'art, negligint les sensacions, havien de rebre una informació capaç d'ajudar-los en el seu desenvolupament personal, que els servís de guia moral a l'hora d'escollir o d'evitar accions i decisions de la vida quotidiana, no per les qualitats de bellesa o lletgesa, «sino porque es útil u hostil a tu desarrollo físico, intelectual y moral!».¹²

Aquesta era, en definitiva, la finalitat de l'art, el seu únic objectiu. Lluny de buit, bell o sentimental, l'art havia de tenir una forma realista, una idea justa, i anar dirigit «a la sublimación de todo lo útil y lo equitativo».¹³

Una altra de les lacres de la societat burgesa, segons el discurs obrerista, fou la del joc. Producte de l'ociositat en què vivien les classes privilegiades, el

---

⁸ *La Federación*, 158, 25/08/1872, p. 1. El mateix anunci aparegué també a *La Revista Social*, 4, 08/09/1872, p. 14.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ «El Arte», *La Revista Social*, 81, 5/6/1874, p. 321.

¹¹ *Història social de la filosofia, Vol. III, La filosofia moderna*, Barcelona, 1996, p. 222.

¹² «El Arte», *La Revista Social*, 81, 5/6/1874, p. 321.

¹³ «El arte en la Revolución», *La Federación*, 144, 19/5/1872, p. 1.

joc era immoral precisament perquè no era fruit de cap activitat útil ni produïa cap utilitat social, i perquè tot allò «*que se adquiere sin trabajar útilmente o es robo o es engaño*». Res de profit, doncs, extreia la societat del joc: «*Esta razón prueba que el juego está reñido con la moral.*»¹⁴

En definitiva, el joc per als anarquistes era una activitat pròpia de burgesos desvagats i improductius, ja fos el que es jugava a la taula d'una taverna on s'apostaven pocs diners o el de l'edifici de la Borsa, «*una gran casa de juego al por mayor*», on els privilegiats arriscaven els beneficis obtinguts a costa dels obrers. Però si immoral era el joc entre els capitalistes, encara ho era més entre els mateixos treballadors. Mancats de temps lliure i amb tanta feina pendent de resoldre per reformar la societat, l'estricta moral utilitarista dels anarquistes els portava a assegurar que consumir una tarda o una nit jugant, sense fer res, «*no es útil ni permitido al trabajador...*».¹⁵

Al mateix temps que demostraven la iniquitat de la societat capitalista i la necessitat de liquidar-la, els internacionals feren pedagogia del model d'organització social futura que ambicionaven. Un model fonamentat en la moral utilitarista en què cabria tot allò que fos útil, les persones, els sabers i les professions. No hi cabrien, en canvi, els desvagats, els ociosos, els ganduls de totes les classes i, en general, tots aquells que volguessin viure «*sin cultivar ninguna arte ni ninguna ciencia útil*».¹⁶

La norma anterior, i l'autoexigència d'un comportament èticament just, portava al primer pla la preocupació anarquista per esbrinar i distingir amb precisió i equanimitat les persones útils de les ocioses, i les feines útils de les prescindibles. Així doncs, «*falta definir convenientemente la palabra trabajador u obrero, determinar científicamente qué son trabajos útiles y qué son trabajos inútiles*».¹⁷

Una qüestió que es resolvia seguint, i adaptant-los naturalment, els principis de l'economia utilitarista en definir el valor de canvi d'un producte per la seva utilitat social, tal com ho havien fet els economistes utilitaristes David Ricardo o Jean Baptista Say. Obrer, per tant, era tot aquell qui creava un producte que fos canviable, i que li donés «*un carácter de utilidad social*»,

---

¹⁴ «El juego», *La Revista Social*, 76, 30/1/1874, p. 301-302.

¹⁵ «El juego», *La Federación*, 127, p. 1-2.

¹⁶ «¿Por qué se combate a la Internacional?», *La Federación*, 117, 12/11/1871, p. 1-2.

¹⁷ «El trabajo», *La Revista Social*, 31, 14/3/1873, p. 122.

qualsevol altra persona «*debe ser incluido en la clase doméstica*».¹⁸

Classe domèstica, «*o de lacayos*», en la qual els internacionalistes enquadraven tots els individus que com els reis, els homes d'Estat, els militars, els clergues, els advocats i les prostitutes, «*si bien trabajan para mantener los privilegios de la clase burguesa, o para mantener sus vicios, no dan al trabajo una forma de utilidad*».¹⁹

Com que a la realitat els lacais ociosos i paràsits eren els que rebien pel seu treball improductiu, «*superfluo y corruptor*», mil vegades més que un obrer, els internacionalistes denunciaven que «*los males del mundo tienen su asiento en la injusta retribución del trabajo útil*». Per aquest motiu amenaçaven els privilegiats dient-los que la revolució que proposaven no tenia el seu final en el programa de l'AIT, sinó que posteriorment a la seva implantació havia d'arribar «*la guerra entre el trabajo útil y el superfluo*», batalla que acabaria acomplint el gran objectiu de la igualtat i de l'extinció de la pobresa.²⁰

Per finalitzar aquest breu repàs, un article inserit a *La Revista Social*, «*que nos remite un compañero de trabajo*», considerava que «*en la nueva sociedad han de desaparecer todos los poderes autoritarios*», entenent per aquests tota classe de poder que signifiqués «*la imposición de la voluntad de los menos a los más*». Un cop repassats tots els mals i vicis que l'autoritarisme originava a la societat, l'autor acabava l'article proposant una fórmula d'organització social no coercitiva i més justa per assolir el principi utilitarista de la utilitat més gran al màxim nombre, «*la de Consejos de iniciativa, sin más facultades en el hecho práctico y en el mandato que la iniciación de lo que crea más útil al mayor número, procurando analizar los deseos y la justicia de todos con los de cada uno*».²¹

La moral universal

Sense necessitat d'afegir més exemples, que no poden tenir cabuda en l'espai d'un article, es fa ja evident que el discurs anarquista aparegut a

---

¹⁸ «¿Qué se entiende por obrero?», *La Federación*, 140, 21/4/1872, p. 3.

¹⁹ *Ibíd.*

²⁰ *La Federación*, 102, 30/7/1871, p. 4.

²¹ «Poderes autoritarios», 8, 04/10/1872, p. 29.

la premsa barcelonina de la Primera Internacional va estar fortament tenyit d'utilitarisme. Tot i això, la prova més significativa de l'adopció de l'ètica de la utilitat per part de l'anarquisme català va aparèixer a les pàgines de *La Revista Social*, entre els mesos de maig de 1878 i gener de 1879, en un període de clandestinitat de la Federació Regional que es remuntava a principis de 1874, quan la Internacional havia estat declarada fora de la llei. José García Viñas, que havia estat també col·laborador de *La Federación*, era el director del setmanari ja que el seu company de lluita, el tipògraf Rafael Farga Pellicer, ho havia deixat a finals de 1877. Fou aleshores que *La Revista* publicà setmanalment una sèrie d'escrits d'ètica utilitarista anomenada «La moral universal», amb pròleg a la primera entrega signat per «Un obrero», en el qual s'explicava que l'objectiu de la sèrie era «*la propagación de la más pura moral [...], persuadidos de que con esto haremos un bien a los habituales lectores de La Revista*».²²

En realitat es tractava d'un resum del llibre del mateix títol del filòsof utilitarista francès Paul Thiry, baró de Holbach, que com ja ha quedat dit fou una de les influències franceses de Bentham, però malgrat que alguns fragments estaven copiats literalment de l'original *La Revista Social* mai no n'atribuí l'autoria al baró.

En aquell resum, que seguia fidelment el pla de l'obra de De Holbach, anaren apareixent formulats tots els principis de l'utilitarisme clàssic, des de la cerca de la felicitat de la majoria a la virtut de la utilitat, passant per la qüestió del plaer i el dolor, la regla d'or a l'hora de tractar amb el pròxim, o una altra de les qüestions fonamentals per als utilitaristes, que també ho fou per als anarquistes, l'educació: «*Nunca ponderaremos bastante lo útil que es al hombre la educación*».²³

Per posar alguna mostra del text, podem veure un fragment de l'entrega que correspon al capítol XI de *La Revista Social*, que portava per títol *De la fortaleza, de la paciencia, de la actividad, y demás cualidades agradables en la vida social*, en el qual es deia:

«*Una moral más sensata y racional obliga a todos los ciudadanos a contribuir, según sus fuerzas, a la utilidad pública. En una sociedad justa y*

---

²² «La moral universal», *La Revista Social*, 285, 3/5/1878, p. 2.

²³ «La moral universal», II, *La Revista Social*, 286, 10/05/1878, p. 2-3.

*bien ordenada no debe ser permitido a ninguno el separarse de los otros o vivir sin ser útil.»*²⁴

I podríem veure, si ho comparéssim amb el llibre del baró de Holbach, que es tractava d'una còpia més o menys literal de la seva obra, ja que el baró en el capítol corresponent i amb el mateix títol, havia escrit:

*«Una moral más sensata prescribe a todo ciudadano que contribuya según sus fuerzas a la utilidad pública. [...] En una sociedad justa y bien constituida, no debe ser lícito a nadie aislarse ni vivir sin producir utilidad alguna.»*²⁵

La major part dels vint-i-quatre articles²⁶ de «La moral universal» sortiren a la llum en portada i a tres columnes, la qual cosa els convertia en els articles principals del periòdic i s'assenyala el seu director, García Viñas, com a més que probable autor. El protagonisme d'aquells escrits d'ètica en un setmanari obrer s'ha de situar en un context de repressió contra la Internacional que afavorí l'aparició de textos poc revolucionaris acompanyats de moltes notícies de l'estranger, o d'invents i recomanacions útils. De fet, entre el 6 de febrer i el 15 de maig de 1874 *La Revista Social*, que fins aleshores havia portat el subtítol d'*Organo de Federaciones Manufactureras de la Región Española*, estigué suspesa i a partir d'aquell moment se'n va reprendre la publicació sense subtítols per por a més sancions.

Aquesta aparició del baró de Holbach a la premsa obrera era desconeguda fins ara segons deduïm d'un article de Mechthild Albert a propòsit del seu estudi sobre Ricardo Mella.²⁷ A l'article Albert fa un repàs de la participació de l'anarquista gallec en el Segon Certamen Socialista celebrat a Barcelona l'any 1899, en el qual presentà un treball sobre les passions humanes de De Holbach que li significà un accèssit. En aquest

---

²⁴ «La moral...», *La Revista Social*, 319, 27/12/1878, p. 1.

²⁵ Secció II, Capítol XV, p. 74-75. Per fer la comparació dels articles de *La Revista Social* amb el llibre, *La Moral Universal o los deberes del hombre fundados en su naturaleza*, de d'Holbach, hem utilitzat la traducció al castellà d'aquesta obra feta per José Joaquín de Mora, propagandista de Bentham i proper al cercle anglès de Blanco White, editada a Madrid, el 1840, per l'Oficina del Establecimiento Central.

²⁶ Tots els articles complets estan transcrits en els apèndixs de la tesi.

²⁷ «Ricardo Mella y la tradición francesa. En torno a las fuentes de sus *Breves apuntes sobre las pasiones humanas*», dins B. HOFMANN et al. (eds.), *El anarquismo español. Sus tradiciones culturales*, Frankfurt am Main/Madrid, 1995, 1-13.

treball, Mella cità reiteradament *La moral universal* del baró, concretament els capítols dedicats a les passions, però M. Albert es planteja un interrogant que «*quedaría aun por esclarecer*», perquè es pregunta per quina via Mella havia rebut la influència de De Holbach, un autor molt poc utilitzat per l'obrerisme, ja que:

«*Con anterioridad a los Apuntes de Mella sólo consta el Sistema de la Naturaleza publicado de manera incompleta por Bandera Social, números 1-6, en 1885. A falta de una traducción de La moral universal obra condenada por la Inquisición en 1804 habrá que preguntarse por qué caminos Mella llegó a conocer a De Holbach.*»²⁸

Però ja hem indicat anteriorment que hi ha una traducció de *La moral universal* de 1840.²⁹ Ara ja coneixem també que amplis resums i fragments literals de *La moral universal* de De Holbach, inclosos tots els capítols dedicats a les passions, van aparèixer a *La Revista Social*, entre maig de 1878 i gener de 1879. I, a més a més, és conegut també que García Viñas abandonà la direcció de *La Revista Social* el desembre de 1880 —podríem pensar que amb la biblioteca del periòdic inclosa—, deixant-la en mans de Serrano y Oteiza, que s'emportà la redacció a Madrid i acabaria sent precisament sogre de Ricardo Mella. No cal dir més, doncs, per assajar diferents solucions a la pregunta de M. Albert.

Antecedents de l'utilitarisme en el discurs obrerista català

S'ha relacionat algun cop utilitarisme i anarquisme a Espanya, però només a partir de la influència dels escrits de Piotr Kropotkin,³⁰ primer perquè, com diu José Alvarez Junco,

«*Kropotkin defendía el utilitarismo, proclamándose continuador de A. Smith, Bentham y Stuart Mill, pero con correcciones sociobiológicas (lo*

---

²⁸ Ibid. p. 7.

²⁹ Vegeu nota 26. Però n'hi ha més. León Esteban ens ha detallat les dates de les edicions traduïdes de *La Moral Universal* al castellà: 1822, 1835, 1840, 1841 i 1845. La de 1840 fou la traduïda per José Joaquín de Mora, les altres es deuen a la traducció de Manuel Díaz Moreno. «D'Holbach en España», dins *Educación e Ilustración en España. III Coloquio de Historia de la Educación*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1984, p. 78-89.

³⁰ Parlo de José Álvarez Junco i del seu encara imprescindible llibre *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*, Madrid, Siglo XXI, 1976, p. 660.

bueno es útil para la especie), al estilo de Büchner o Guyau, y sentaba como gran principio moral la norma “trata a los demás como quisieras ser tratado por ellos en análogas circunstancias”, a lo cual llamaba solidaridad.»³¹

(Principi moral en què radicava, segons Mill, tot l'esperit de l'ètica de la utilitat, però que el gran defensor del liberalisme atribuïa a Jesús de Natzaret.)

I també perquè abans de Kropotkin, segons el mateix autor, a Espanya, fora d'alguna ocasió esporàdica,

«el utilitarismo fue atacado con frecuencia en nombre de la ética sentimental, y es dudoso incluso que se llegara a entender lo que significaba auténticamente, aceptándose simplemente como alusión retórica que figuraba en la base de la construcción kropotkiniana.»³²

Però tenint en compte que les primeres traduccions de l'anarquista rus no van penetrar a la península Ibèrica fins el 1885,³³ haurem de concloure, a la vista de les dades aportades per la tesi, que no va ser Kropotkin la influència necessària perquè l'utilitarisme arrelés entre l'obrerisme català de la Primera Internacional, és a dir, dels anys de *La Federación* (1869-74), i primers de *La Revista Social*, sinó molt anterior. No podríem negar una influència kropotkiniana en el cas concret de *La moral universal* aparegut a *La Revista Social*, ja que José García Viñas viatjà el setembre de 1877 a Bèlgica per participar en els congressos obrers que s'havien de celebrar a Verviers i Gant, i allà va conèixer Kropotkin, i van establir una estreta relació atès l'interès mutu de revitalitzar l'Aliança Internacional davant del comunisme.

Posteriorment, i fruit d'aquella amistat, quan Kropotkin visità Espanya a mitjan 1878, al seu pas per Barcelona quedà allotjat a casa de l'aleshores ja metge García Viñas. Però hem de dir que l'interès de García Viñas per l'utilitarisme venia de més lluny, ja que un any abans de la primera trobada amb l'anarquista rus, Viñas havia llegit el discurs per optar al grau de doctor en Medicina per la Universitat de Barcelona,³⁴ i en aquest

---

³¹ *Ibíd.*, p. 119.

³² *Ibíd.*, p. 120.

³³ *Ibíd.*, p. 358.

³⁴ *Apuntes para el estudio médico-higiénico de la miseria*. Editat posteriorment a Màlaga, Librería de los hijos de J. García Taboadela, 1877.

discurs ja apareixien citats dos dels principals utilitaristes clàssics, David Ricardo i John Stuart Mill, i repetia un parell de cops la màxima utilitarista de «*procurar el bienestar del mayor número*».

Atorgant d'entrada, doncs, un protagonisme principal a la figura de García Viñas com a divulgador de l'utilitarisme clàssic entre l'anarquisme català, que s'estendrà en el temps, ja que veurem articles d'opinió favorables a la utilitat fins a final de segle,³⁵ es fa necessari anar a cercar on i quan s'origina aquella influència.

És aleshores que veiem com entre les discussions i els discursos de les Corts de Cadis de 1812, els antics il·lustrats, però també els nous liberals, introdueixen el pensament jurídic de Bentham. I com el contacte directe posterior dels exiliats amb el líder utilitarista, farà que a la tornada, durant el Trienni Liberal, Bentham sigui considerat poc menys que l'oracle del liberalisme espanyol.³⁶

Amb la Renaixença la crisi de l'utilitarisme es fa evident a Catalunya, que no ha tingut tants seguidors com a Madrid, Sevilla o Salamanca, i les crítiques li vénen tant de la intel·lectualitat romàntica com del catolicisme, amb Jaume Balmes al capdavant. L'utilitarisme és titllat d'ètica egoïsta, de materialisme groller, de destructor de l'ordre moral.³⁷

Malgrat tot, un petit bastió entorn de la figura d'Anselm Clavé, i del sector republicà més popular de l'Ateneu Català, resisteix l'envestida renaixentista. Com

---

³⁵ Com els dedicats al baró D'Holbach a *Bandera Social*, 1-6, l'any 1885. O que mantindran la virtut de la utilitat com a característica definidora d'obrer: «[...] *Proletario es sinónimo de productor y productor es todo aquel que produce algo útil para la humanidad, ya sea intelectual, ya materialmente*», a *El Proletario*, 1, 14/02/1890, p. 3-4.

³⁶ Com diu Pedro SCHWARTZ, «*En el Madrid de 1820, Bentham es uno de los santones del liberalismo. La sociedad patriótica de la Cruz de Malta le hace socio honorario. El gobierno pide su colaboración en labores legislativas*», «La influencia de Jeremias Bentham en España», a *Información Comercial Española*, 517, Set. 1976, p. 48. Vegeu també Josep Maria COLOMER (ed.), *Bentham. Antología*, Barcelona, Península, 199, o també l'article de Johathan HARRIS, «Los escritos de codificación de Jeremy Bentham y su recepción en el primer liberalismo español», *Telos*, 8, p. 9-29.

³⁷ «*Los que confunden la moralidad con la utilidad, sea que hablen de la privada o de la pública, caen en el inconveniente de reducir la moral a una cuestión de cálculo, no dando a las acciones ningún valor intrínseco y apreciándolas sólo por el resultado. Esto no es explicar el orden moral, es destruirle.*» Jaume BALMES, *Obras completas*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1963, p. 106-107.

ha dit Pere Gabriel, són hereus del «*liberalisme radical de les primeres dècades del segle*», les idees dels quals «*serien ja uns punts constitutius i mai abandonats del pensament republicà progressista popular i obrer*».³⁸

Hereus, per tant, de liberals seguidors del jurista, pensador i pare de l'utilitarisme Jeremy Bentham, que canalitzaren el seu pensament a través de l'*Almanaque Democrático*, en les pàgines del qual apareixien freqüentment sentències d'utilitaristes reconeguts com ara Benjamin Franklin, Florez Estrada o el duc de Saint-Simon. I on s'insertien declaracions ben significatives d'aquell pensament, com la que aparegué a l'*Almanaque* de 1864: «*Las piedras de aquellos tiempos llevan esculpido el lema de "grandeza". Los hierros de nuestros días son el símbolo de la "utilidad"*».³⁹

És aquell mateix any, 1864, quan Garrido publica la *Historia de las asociaciones obreras en Europa*, en què proclama les experiències utilitaristes de Rochdale, llibre que esdevingué una revelació i un model per al cooperativisme català, tal com es declara en el pròleg dels estatuts de l'associació Econòmica Palafrugellense, fundada l'any següent.⁴⁰

I és el 1864 quan el mataroní Antoni Gusart inicia la publicació d'*El Obrero*, periòdic defensor del cooperativisme i de la llibertat d'associació, dirigit, com el seu títol indica, als treballadors, «*esa masa productora, tan útil, tan necesaria a la sociedad*»;⁴¹ la primera publicació que anuncià l'existència de l'Associació Internacional de Treballadors, creada a Londres aquell mateix any, i que portaria aquell anarquisme tenyit d'utilitarisme a Catalunya.

Conclusions

L'ètica utilitarista fou un element fonamental en el pensament obrer del darrer terç del segle XIX. Hereu de la tradició liberal, l'utilitarisme arribà al discurs anarquista a través del cooperativisme i el republicanisme democràtic.

---

³⁸ Pere GABRIEL, «Socialisme, lliurepensament i científisme», dins *Història de la cultura catalana*, Vol. V, *Naturalisme, positivisme i catalanisme, 1860-1890*, Barcelona, p. 141-144.

³⁹ «La piedra filosofal de la mecánica», *Almanaque Democrático para el año 1864, por varios socios del Ateneo Catalán*, Barcelona, p. 40.

⁴⁰ Albert PÉREZ BARÓ, *Historia de la cooperación catalana*, Barcelona, 1974, p. 30.

⁴¹ Jacinto BERGES, «El desgraciado», *El Obrero*, 48, 30/7/65, p.166.

Però fou durant els anys de la Primera Internacional, també en el període de clandestinitat, quan l'ètica de la utilitat triomfà en el discurs obrerista.

L'argument de la utilitat serví a l'anarquisme per demostrar tant als treballadors com a l'enemic, la burgesia, la veritat i la justícia de les seves reivindicacions. Constantment, el discurs anarquista repetia que l'obrer era el personatge més útil, i per tant el més important, de la societat; que l'explotació a què es veia sotmès l'element més útil demostrava la perversió de la societat burgesa i, doncs, la necessitat de liquidar-la. Que l'oci burgès era una pèrdua de temps que l'obrer no podia permetre's, perquè l'escàs temps lliure que posseïa l'havia d'emprar de manera profitosa, fos organitzant reunions o aprenent, amb un ensenyament útil i positivista. Que fins i tot l'art havia de tenir una funció útil. O que la societat del futur només es podria edificar sobre la base de la utilitat de les feines i de les persones. I, tot plegat, dirigit a buscar una societat en què el benestar del màxim nombre fos una realitat.

No volem dir que la burgesia no reivindicà mai la utilitat. De fet fou l'argument que un segle abans a França havia esgrimit el tercer estat contra els privilegiats nobles i eclesiàstics. La diferència ara estava en el fet que l'utilitarisme anarquista volia la felicitat més gran del màxim nombre; en canvi, per a la burgesia, un cop feta la revolució, estendre el benestar era impensable, i volia que tot continués tal com estava.

Finalment, diu Manuel Pérez Ledesma⁴² que sembla imprescindible recuperar o insistir en la hipòtesi cultural a l'hora d'explicar la formació de la classe obrera, i no tractar-la sempre des del punt de vista de la revolució industrial. En la hipòtesi cultural la creació d'una terminologia de classe, d'un llenguatge propi, és un element fonamental en la formació i identitat del grup. Mots com *treball*, *explotació*, *emancipació*, *burgès*, *proletari*, *privilegiat*, *deshertetat*, *ociós*, etc., van ser molt importants en la construcció d'una identitat de classe com l'obrer.

Participant d'aquesta hipòtesi cultural volem aportar des d'aquí el mots *útil* i *utilitat*, al nostre parer claus en el catàleg de paraules essencials que van ajudar a fer possible la formació d'aquella consciència de classe obrera, almenys entre el proletariat català.

---

⁴² Manuel PÉREZ LEDESMA, «La formación de la clase obrera: una creación cultural», dins Rafael CRUZ i Manuel PÉREZ LEDESMA (eds.), *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, 1997, p. 201-233.